

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
MENŲ FAKULTETAS
DAILĖS KATEDRA

GIEDRĖ KAZLAUSKAITĖ

Dailės magistras (specializacija grafika)

Prisiminimai autobiografiniame kontekste

MAGISTRO BAIGIAMASIS DARBAS

Darbo vadovas:
prof. Vaidotas Janulis

Recenzentė:
lekt. Laura Guokė

Šiauliai, 2015

SIAULIAI UNIVERSITY
FACULTY OF ARTS
DEPARTMENT OF FINE ARTS

GIEDRE KAZLAUSKAITE
Fine Arts (graphics)

Recollections in autobiographical memory context

Master's Thesis

Research supervisor:
Prof. Vaidotas Janulis
Research reviewer:
lekt. Laura Guokė

Siauliai, 2015

SANTRAUKA

Kazlauskaitė G. Prisiminimai autobiografiniame kontekste: Dailės magistro, grafikos specializacijos baigiamasis darbas / vadovas prof. V. Janulis; Šiaulių universitetas, Menų fakultetas, Dailės katedra. Šiauliai, 2015.

Šiame darbe teoriškai nagrinėjama prisiminimų iššauktų jausminių pojūčių autobiografiniame kontekste tema, toliau prisiminimų, sužadintų jauslės, interpretaciją pateikiant poetinėje video esė. Teorinėje darbo dalyje analizuojama atminties visuma aptariant atminties sampratą pasitelkiant John Locke teoriją bei Daliaus Jonkaus įžvalgas. Aptariamas ir apibendrinamas Prustiškasis fenomenas, davęs stimulą projekto atsiradimui. Prisiminimai analizuojami per juslių prizmę, išskirtinai aptariamas kvapo poveikis prisiminimams.

Apskritai jauslė yra svarbus reiškinys prisiminimų atgimimui, o prisiminimai neretai pakursto kūrybinius procesus. Darbe referuojama apie glaudų atminties, prisiminimų ir jauslės (kvapo) sąryšį bei prisiminimų grandines reakcijas. Įdomu, jog ne tik kvapas sužadina prisiminimus, bet savo ruožtu prisiminimų refleksijos kine gali iššaukti prisiminimą apie kvapą. To pasekoje analizuojami kinematografų (Kim Nguyen, Michel Gondry) bei kitų menininkų (Amy Radcliffe, Gabriel Barcia-Colombo) darbai.

Kūrybiniame darbe įprasminamos teorinės ir praktinės žinios. Ieškomos lokacijos ir montavimo būdas padėsiantis atsiskleisti kūrybinei idėjai. Pateikiama meninė prisiminimų autobiografiniame kontekste interpretacija devynių minučių poetinėje video esė.

SUMMARY

Kazlauskaitė G. Recollections in autobiographical memory context: Fine Arts (graphics), final master thesis / Research supervisor prof. V. Janulis; Siauliai university, Faculty of Arts, Department of Fine Arts. Siauliai, 2015.

The subject of this work is recollections in autobiographical memory. These are analyzed theoretically and later interpreted in a video essay. Recollections are analyzed through the senses, specifically through the influence of scent on memory. This, lead to the Proustian Phenomena that served as a stimulus to the entire project. Furthermore, the concept of memory is also analysed through John Locke's theory and insights by Dalius Jonkus.

The video work refers to a close connection between memory, recollections and scent and the way that they are interwoven, cross-referenced and concurrent within a film. In general the olfactory is important matter for recollections revival and recollections itself often provoke creative process. Therefore the works of film directors Kim Nguyen and Michel Gondry were analyzed, as well as artists like Amy Radcliffe and Gabriel Barcia-Colombo.

Knowledge of practice and theoretical work is given a meaning in the creative project. Location and editing solutions are thought through to assist and highlight the final piece without neglecting the creative and artistic interpretation and reflections in recollections of autobiographical memory context. The final result of the creative project is poetic video essay.

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY	4
TURINYS	5
ĮVADAS	6
1. ATMINTIES VISUMA	9
1.1 Prustiškasis fenomenas	11
1.2 D. Jonkaus filosofinis požiūris į atmintį	15
1.3 Atminties samprata pagal John Locke	18
2. PRISIMINIMAS KAIP JUSLINIO POJŪČIO REZULTATAS	20
3. PRISIMINIMŲ VAIZDAVIMAS IR REFLEKSIJOS KINEMATOGRAFIJOJE	23
4. KŪRYBINIO DARBO APRAŠYMAS	26
IŠVADOS	32
LITERATŪRA	33
PRIEDAI	35

IVADAS

Neverbali kalba yra viena esminių geriausiai išreiškiančių menininko poziciją, požiūrį, vertybes. Kūrėjas per savo menines interpretacijas komunikuoja su pasauliu, kalbasi su žiūrovu. Čia žmogus tampa lyg bendras vardiklis gebantis įsisavinti patirtis iš skirtingų erdvių ir sujungti jas visas savo labui ir tobulėjimui. Tam jis turi fenomenalią atmintį, kurioje laiko visus resursus.

Baigiamojo darbo tema *Prisiminimai autobiografiniame kontekste* nusako, jog darbe nagrinėjamas, mane ypatingai dominatis, atminties aspektas – prisiminimai. Aptariama atminties samprata (Proust, Jonkus, Locke) ir ieškoma atsakymų į klausimus kaip atmintyje sąveikauja prisiminimai, kas juos sužadina, koks yra vaizdinių suvokimo sąryšis. Taip pat siekiama aptarti kokie prisiminimai yra laikomi tikrais. Kaip John Locke¹ yra pasakęs *Nieko nėra prote, ko prieš tai nebuvo pojūčiuose*. Galima sakyti, jog kertinis prisiminimų variklis yra jusliniai pojūčiai – tai yra tęstinė darbo dalis, nagrinėjama giliau papildant menininkų (Amy Radcliffe, Gabriel Barcia-Colombo, Kim Nguyen, Michel Gondry) darbų analizėmis ir refleksijomis. Ataskaitos tašku, tiek kūrybiniam, tiek teoriniam darbui, laikomas rašytojo – filosofo Marcel Proust knygoje *Prarastojų laiko beieškant* aprašytas madlenos pyragėlio epizodas, kuris tapo Prustiškuoju fenomenu arba kitaip - Madlenos efektu. Išsiaiškinama kaip šį fenomeną vadina mokslininkai, filosofai ir kokį efektą fenomenas turi menininkų darbuose.

Temos aktualumas:

Nuo pat medijų atsiradimo intelektualai, švietėjai, mokslininkai, menininkai klausdavo ir nagrinėdavo apie medijų, kino ir apskritai meno esmę. Anot T. Elsaesser² ir M. Hagener³ kino ir medijų teorija nuo XIXa. pabaigos gerokai išsivystė ir patobulėjo nuo geografinių gairių iki semiotikos, feministinės ar kognityvinės teorijos. Tačiau XXI amžiuje kino ir medijų teorija nėra konkretizuota ir susisteminta. Minėtieji dėstytojai teigia, jog tik dabar bandoma šias teorijas sunormatyvinti siūlant individualų požiūrį. Pavyzdžiui juslių prizmę. Būtent dėl to, T. Elsaesser bei M. Hagener atrodo, jog kino ir medijų teorija žengia tobulumo link ir išlieka aktuali, įvedant individualų požiūro tašką.

¹ Džonas Lokas – anglų filosofas, cituojamą frazę pasirinkęs kaip savo filosofijos šūkį.

² Thomas Elsaesser - Amsterdamo universiteto profesorius, vienas iš kino studijų disciplinos įkūrėjų.

³ Malte Hagener – Leufanos universiteto (Vokietija) dėstytojas.

Neabejotinai menininkas – kūrėjas kelia klausimą *koks santykis tarp meninio kūrinio, suvokimo ir žmogaus kūno* arba *koks yra santykis tarp menininko ir kūrinio* bei *kūrinio ir žiūrovo*. Čia ir įsiterpia juslių prizmė, kuri tampa esmine ir aktualia nūdienos problema kūrėjo pasaulyje.

Žinoma, jog prisiminimai glaudžiai siejasi su juslėmis ir yra saugomi atmintyje. Žmogaus atmintis yra fenomenali. Ji saugo visą įgytą, patirtą, išminktą informaciją prisiminimų pavidalu. Praktiškai kūrinio idėja kyla iš vaizduotės, o vienas iš vaizduotę žadinančių elementų yra prisiminimai, šiuo atveju prisiminimus iššaukia juslės. Taigi kas žmogų jaudina jo esamuoju laiku visada išlieka aktualu, pirmiausia jam pačiam, o per individualius meno kūrinius paliečia ir kitus.

Darbo uždaviniai:

1. Išsiaiškinti atminties-prisiminimo sampratą bei aptarti objekto konceptualumą.
2. Išanalizuoti atminties fenomeno pasireiškimą autobiografiniame kontekste.
3. Išsiaiškinti kaip jusliniai pojūčiai veikia prisiminimus.
4. Aptarti prisiminimų vaizdavimą meniniuose grafikos ir šiuolaikinių medijų kūrinuose. Išanalizuoti konkrečius meninius kūrinius sukurtus per prisiminimų juslių prizmę.
5. Sukurti vizualų videografinį meno kūrinį, remiantis teorinėmis bei praktinėmis žiniomis, jungiant grafikos bei šiuolaikinių medijų materijas.

Darbo objektas:

Prisiminimai iššaukti juslinių pojūčių autobiografiniame kontekste ir jų interpretacija poetinėje video esė.

Darbo tikslas:

Išanalizavus ir apibrėžus atminties – prisiminimų sampratą ir konceptualumą, bei aptarus juslinių pojūčių daromą įtaką prisiminimams, remiantis teorine darbo dalimi, sukurti videografinį meno kūrinį, interpretuojantį atminties fenomeno raišką autobiografiniame kontekste.

Hipotezė:

1. Kvapo vaidmuo vaizdo kūrinyje, rekonstruojant atmintį ir prisiminimus, pranoksta vaizdą ir garsą.

2. Tikėtina, jog prisiminimams kvapas turi didesnę įtaką nei kitos sensorinės juslės nepriklausomai nuo prisiminimo erdvės.

Darbo metodai:

Literatūros analizė: knygų bei straipsnių atminties ir prisiminimų tema apžvalga.

Konkrečių atvejų analizė: pasirinkus keletą meninių kūrinų (videografikos, kino darbų) atspindinčių prisiminimų iššauktų juslinių pojūčių temą, atlikta jų analizė.

Praktinis darbas: lokacijos paieška, fotografavimas, video medžiagos rinkimas, surinktos medžiagos analizavimas ir atrinkimas, montavimas, pritaikymas videografikoje, garso įrašų rinkimas prisiminimų tema, garso ir vaizdo derinimas nelinejiniame montaže, post-produkcija.

Darbo struktūra:

Šį baigiamąjį diplominį darbą sudaro dvi dalys. Tai teorinė - analitinė dalis ir praktinis kūrybinis darbas. Teorinę darbo dalį sudaro santrauka lietuvių ir anglų kalbomis, turinys, įvadas, keturi skyriai, išvados, literatūros sąrašas bei priedai.

Pirmame skyriuje aptariama atmintis kaip visuma. Žinoma, jog prisiminimai neegzistuoja be atminties, todėl svarbu aparti atminties visumą. Išsiaiškinti atminties sąvoką, pateikti keletos visuomenės veikėjų ir filosofų sampratas apie atmintį. Pirmas skyrius turi tris poskyrius skirtus išplėstinei Marcel Proust, Daliaus Jonkaus ir John Locke kūrybinei ir filosofinei atminties bei prisiminimų sampratai.

Antras skyrius analizuoja prisiminimus per juslių prizmę. Aptariamas svarbus juslinių pojūčių efektas prisiminimų pasireiškimui išskiriant pagrindinę juslę – kvapą. Taip pat paminimas ir atvirkštinis poveikis, kai tam tikrais atvejais filmuose matyti vaizdai iššaukia prisiminimus apie jusles (kvapą).

Trečias skyrius skirtas meninių darbų (Madeleine, Animalia Chordata) bei kino filmų (The Empire of Scents, Eternal sunshine of the spotless mind) aptarimui, kuriuose pagrindinį vaidmenį atlieka prisiminimai ir juslė.

Ketvirtas skyrius skirtas idėjos, formos ir technikos pasirinkimo argumentacijai bei susisteminti atlikimo etapus.

ATMINTIES VISUMA

Tikriausiai daugelis atmintį susietų su prisiminimais. Atmintis lyg prisiminimų saugykla. Tokia sąsaja yra teisinga, tačiau labai plati ir nedeakvati. Tai tik ledkalnio viršūnė visa to, ką atmintis geba. Mokslininkai išskiria du pagrindinius atminties tipus : epizodinė ir semantinė⁴. Toliau bus plėtojama epizodinė atmintis, kuri mane, kaip meno žmogų, domina ir įkvėpia labiausiai. Mat epizodinė atmintis saugo prisiminimus apie mūsų potyrius ir veiksmus⁵. Atmintis ir prisiminimai neretai yra kūrybinio darbo šaltinis. Prie šių sąvokų prisideda ir patirtis. Patirtys sluoksniais sugula atmintyje ir ten užsirezervuoja kol yra pažadinamos veiksmų.

*Mes nesuprantame ir nepajėgiame deramai įsisąmoninti, kas yra atmintis kaip visuma, kaip unikalusias viso patirto, pamatyto, išgirsto ir įsiminto fenomenas. Kalta ne vien kalba, slepianti tikrovę, sudaiktinanti nesudaiktinamus dalykus. Juo galingesnė, imlesnė, platesnė, atmintis, tuo daugiau žmogaus⁶. Tokia nuostata žurnalistas, redaktorius ir filosofas Albertas Ružas mus, žiūrovus susidomėjusius autoriaus mintimis ir norinčius suprasti atminties visumą, įveda į atminties fenomeną. Autorius gana drastiškai išaukština ir suabsoliutina atmintį teigdamas, jog *visą, ką mes šiandien linkę vadinti siela, dvasia, protu, išmintimi, intelektu, - yra ne kas kita kaip mūsų atminties produkcija*⁷. Žinoma atmintis yra svarbus žmogaus vystymosi variklis. Visgi taip suabsoliutinti atminties nevertėtų. Tikriausiai su tokiu teiginiu nesutiktų postmodernistinių pažiūrų atstovai. Jų ideologija teigia, jog apskritai niekas nebeturi ribų ir negali būti nubrėžta konkreti linija tarp vieno ir kito. Beto menas sunkiai gali būti įsivaizduojamas kaip sukonkretintas ar suabsoliutintas objektas. Šiame teoriniame darbe į atmintį, prisiminimus žiūrėsiu menine - filosofine perspektyva per juslių prizmę.*

Tekste naudojami terminai atmintis ir intelektas (šis terminas daugiau pastebimas J. Locke filosofijoje) beveik lygiagrečiai, tačiau noriu pabrėžti, jog atmintis ir intelektas jokiū būdu nėra vienas ir tas pats objektas. Nors subjektyviai reikalingi vienas kito egzistavimui. Atmintis

⁴ Semantinė atmintis kaupia faktines žinias.

⁵ Straipsnis *Kaip veikia atmintis*. Prieiga per internetą

<<http://www.iliustruotasismokslas.lt/?PublicationId=87681C9E-F3F5-4AF7-ADAC-DE8335C068BD&SiteId=826D6683-9025-4946-A1A7-64ED6E2CB63A>> Žiūrėta 2015-11-17

⁶ Albertas Ružas *Atminties fenomenas* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla 2006, 60p.

⁷ Albertas Ružas *Atminties fenomenas* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla 2006, 61p.

bendraja prasme yra tai, į ką mes tam tikru momentu nukreipiame savo dėmesį⁸. Žinoma reikėtų suprasti, jog atmintis yra skirstoma ir analizuojama daug sudėtingesniu lygmeniu, bet čia svarbiau iškelti atminties filosofinę būtį (tai bandoma išanalizuoti ir pateikti pirmame skyriuje), tačiau nepamirštant jos mokslinių pradmenų ir asociacijų. Tuo tarpu intelektas yra *žmogaus gebėjimas kaupti žinias ir jomis pasinaudoti*⁹. Pažvelgę plačiaja prasme matome, jog atmintis ir intelektas eina koja kojon bei vienas kitą papildo. Todėl neretai filosofų atmintį nagrinėjančiuose tekstuose yra minimas terminas intelektas.

Tikrovė gaminama – ir gali būti begalės kartų atgaminta, taip teigia filosofas Baudrillard knygoje *Simuliakrai ir Simuliacijos*. Kokiu būdu tikrovė gali būti atgaminta ? Būta tikrovė gali gyventi prisiminimuose. Tai yra buvusios tikrovės suvokimas prisiminime apima daugiau nei vien prisimenamą įvykį. Šį teiginį subtiliai papildo Alfonso Nyka-Niliūno mintis : prisiminti tai gyventi antrą kartą. Kalbant apie Marsel Proust, būtent taip ir nutiko, jis prisiminimus išgyveno antrą kartą jų fragmentus aprašydamas septynių dalių romane. Viską patyrė, išgyveno, sudėliojo ir užrašė taip gerai ir įtaigiai, jog tai tapo *Prusto fenomenu*.

⁸ Straipsnis *Kaip veikia atmintis*. Prieiga per internetą

<<http://www.iliustruotasismokslas.lt/?PublicationId=87681C9E-F3F5-4AF7-ADAC-DE8335C068BD&SiteId=826D6683-9025-4946-A1A7-64ED6E2CB63A>> žiūrėta 2015-11-18

⁹ Straipsnis *Kas yra intelektas?* Prieiga per internetą

<http://www.iliustruotasismokslas.lt/article/2011/8/3/kas_yra_intelektas > žiūrėta 2015-11-18

Prustiškasis fenomenas

Vos tik arbatos gurkšnis su pyragaičio trupiniais palietė mano gomurį, aš krūptelėjau ir suklausau – manyje vyko kažkas nepaprasto. Užliejo neapsakomas malonumas [...] jis pripildė mane brangios substancijos: ar gal veikiau ta substancija buvo ne manyje, ji buvo manimi. Iš kur galėjo ateiti į mane šis galingas džiaugsmas? Jutau, kad jis siejasi su arbatos ir pyragaičio skoniu, tačiau be galo pranoksta jį ir, matyt, nėra tos pačios prigimties. Tai iš kur jis? [...] Ir staiga prisiminimas atgijo. Tasai skonis – tai tetos Leoni pyragaitis, kurio gabalėliu ji sekmadienio rytą Kombrė, kai užsukdavau jos pasveikinti [...], mane pavaišindavo sumirkusiu savo arbatoje ar liepžiedžių nuovire. Žiūrėdamas į pyragaitį, aš nieko neprisiminiau, kol neparagavau. Visa, kas turi kontūrus, kas yra apčiuopiama, - išplaukė iš mano puodelio arbatos.¹⁰ Čia pateikiamas žymusis madlenos epizodas. Mažas putlus pyragėlis, kurio paragavus užlieja prisiminimai. Epizodas siejamas su nevalinga atmintimi (involuntary memory), tačiau per visą romaną jautrių ir reikšmingų prisiminimų pavyzdžių yra priskaičiuojama begalės.

Marcel Proust buvo XIX – XXa. sandūros rašytojas – filosofas. Jo didžiausias gyvenimo kūrinys yra septynių romanų ciklas *Prarasto laiko beieškant* (In Search of Lost Time), kuris, anot veikėjų tyrinėjančių autoriaus kūrybą žiniomis, buvo pagrįstas biografiniais elementais. Šis faktas leido tyrėjams išvesti nevalingos autobiografinės atminties sąvoką (involuntary autobiographical memory). Pirmasis romanas, *Svano pusėje*, buvo išleistas pačio rašytojo pastangomis ir lėšomis, kuriame ir buvo aprašyta garsioji madlenos pyragaičio ir arbatos gėrimo scena. *Proustas rašydamas tarsi siekė, kad visos patirtys ir įstabios akimirkos pasikartotų, todėl itin svarbi romane atminties tema, kuri išaukština praeitį ir sukuria regimybę, kad praeitis svarbesnė už dabartį. Meno dėka įkūnyta praeitis tampa „atrastuoju“ – tvari, amžinu – laiku¹¹. Taip pat M. Proust manė, jog tik meno kūrinys pasitelkęs metaforą, gali išsiaiškinti tikrovę¹². Autoriaus kūryboje laikas ir atmintis buvo svarbiausios materijos. Būtent nagrinėjamas atminties fenomenas M. Proust kūryboje paskatino gilintis plačiau į atminties ir prisiminimų lauką.*

¹⁰ Ištrauka iš Marcel Proust romano *Prarasto laiko beieškant. Svano pusėje*. Madlenos pyragaičio scena.

¹¹ Jūratė Sprindytė *Prustas*. Priega per internetą < <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/1485> > žiūrėta 2015-11-19

¹² Vytautas Bikulčius *Marselio Prusto Prarasto laiko beieškant*. Baltos lankos 2003, 9p.

Kvapai - ypatingai galingas reiškiny padedantis biografiniams prisiminimams iškilti, toks efektas tapo žinomas kaip Prusto fenomenas, taip pat neretai šaltiniuose minimas kaip madlenos efektas. Kultūriniu simboliu tapusi romano juslinė detalė. Neįtikėtina ką gali padaryti arbatos puodelis ir pyragėlis. Šis efektas pasižymi greita reakcija į prisiminimus, o iškilę prisiminimai ryškūs, aiškūs, gyvybingi. Minėtoji atmintis (involuntary memory) nevalinga arba dar kitaip vadinama spontaniška atmintis yra grindžiama jausmais ir jausmingumu. Tokia atmintis atgyja tiesiog atsitiktinai, atkyla iš pasąmonės, iš suvokimo, kaip matysime toliau, jog prisiminimais gali būti vadinami tik jau išgyventi ir suvokti reiškiniai (Husserlis). Dar vienas tokiai atminčiai būdingas faktas yra erdvė, aplinka kurioje nutinka stebuklas. M Proust romane tai visiškai kasdieninė erdvė. Žiemos metu sušalęs vaikas grįžta namo ir yra pavaišinamas putliu pyragėliu su arbata. Iš esmės erdvės faktas tampa nebesvarbus ta prasme, jog nevalingai atminčiai pasireikšti ir išsilieti atsiminimams specialios erdvės visai nereikia. Tai gali nutikti bet kur, visai atsitiktinai, spontaniškai, be didelių pastangų, nes kvapas ir skonis gali užklupti bet kur. Pasakotojo atveju tai yra kasdieninė mamos namų aplinka. Mano kūrybinio darbo vizualizacijoje pasakojama, jog nevalinga atmintis atgyja oro uoste prie pakilimo vartų. Viena vertus tai galėtų būti laikoma ne visai kasdienine aplinka, bet kita vertus pati procedūra - patikrinimas, laukimas salėje prie vartų, yra visiškai įprastas veiksmas keliautojams. Todėl čia galima apibendrinti, jog nevalinga atmintis nereikalauja specialios erdvės ar veiksmo. Kaip pasakotojas taria *žiūrėdamas į pyragaitį aš nieko neįjaučiau kol neparagavau*. Vertėtų paminėti, jog madlena yra tradicinis prancūzų pyragėlis, kurį galima aptikti bemaž kiekvienoje kepyklėlėje. Apie tai užsimena ir pats pasakotojas tolimesniame įvykių pasakojime. Jis praeidavo madlenos pyragėlius beveik kiekvieną dieną, tačiau nostalgijos neįjaušo. Vėlgi iškyla juslės klausimas. Objekto matymas neiškėlė praeities prisiminimų kol nesuveikė juslė. Bruklina gyvenantis rašytojas filosofas ir teisininkas Akilesh Ayyar savo straipsnyje *To Express It Is To Explain It* (2014m. *Išreikšti tai yra paaiškinti* – vert.past.) nagrinėja Proust ir Deleuze enigmatiškas žinutes. Pasak straipsnio autoriaus M. Proust madlenos provokaciją nevalingai atminčiai sulygina lyg su koku *japonišku popieriaus ritinėliu, kuris pamerktas į vandenį išsivynioja ir pražįsta įvairiomis formomis: pražįsta į moterį, į laivą, į namą...* Ženkla ir impresijos panardinti į meno vandenį išsiplėčia *visa savo branda ir forma*¹³. Tas pats straipsnio autorius analizuojamoje temoje įveda ženklą (a sign) sąvoką. Jo nuomone nei vienas iš rašytojų akivaizdžiai neapibūdino kas yra ženklas. Tačiau apskritai žmogaus prigimtis trokšta suprasti ir pažymėti patirtis – *suvokimą, elgesį, emociją,*

¹³ Akilesh Ayyar *To Express It Is To Explain It* . Prieiga per internetą

<https://philosophynow.org/issues/100/To_Express_It_Is_To_Explain_It> žiūrėta 2015-11-21

Beveik prieš šimtmetį parašyto romano juslių suteikiamas efektas, metaforos, subtiliai aprašoma atminties, prisiminimų ir laiko tema paskatino menininkų, filosofų, mokslininkų idėjų bei tyrimų generavimą. Seniai pamirštas skonis suranda savo ištakas ir nutiesia tiltus jungiančius įvairias plotmes.

D. Jonkaus filosofinis požiūris į atmintį

Analizuojant Prusto fenomeną išskyrėme atminties ir prisiminimų sąveikos svarbą. Prisiminimai glūdi atmintyje, tačiau ne pačiame atminties paviršiuje, bet giliausiuose atminties sluoksniuose ir net mašinaliai atlikdami ar matydami mums įprastus veiksmus prisiminimai neiškyla tol, kol mūsų jauslės nėra pažadinamos. Todėl kyla klausimas apie atminties užmarštį. Čia vertėtų atminties visumos skyrių praplėsti filosofo docento Daliaus Jonkaus požiūriu į atmintį. Išskirtinai aptarsiu Vilniaus universiteto, nuo 2006 metų leidžiamo žurnalo *Religija ir kultūra* straipsnį *Atminties visuma ir kitybė. Fenomenologinis požiūris*. Autorius be kitų atminties analizuojamų savybių taip pat kelia aktualų klausimą ar atmintis susijusi su užmarštimi. Taip pat aptaria kaip atskirti klaidingus prisiminimus bei kaip asociacijos pasireiškia prisiminimuose.

Pirmiausia kalbant apie prisiminimus autorius pabrėžia, jog prisiminti vaizdai (vaizdiniai) turi parodyti objektą kaip buvusį, kaip jau įvykusį, išgyventą vaizdinį, nes kitu atveju vaizdinys gali būti nebeatskiriamas nuo vaizduotės ar net nuo dabartinio suvokimo. Tačiau filosofas iškart pabrėžia, jog prisiminimą nuo dabartinio suvokimo galima atskirti visai nesunkiai, nes grubiai tariant prisiminimas yra išgyventas, tai buvusio prisiminimo aktualizavimas, o dabartinis suvokimas laikomas kaip žmogaus sąmoningumo pasekmė. Tęsiant atminties temą, D. Jonkus teigia, *jog atmintis visada yra duota kartu su dabarties ir praeities skirtumo pajauta*¹⁸. Tai reiškia, jog ši laiko pajauta, orientavimasis laike yra prisiminimo aktualizavimas. Aktualizavimą turima omenyje kaip prisiminimo išryškinimą ar tai realus, ar klaidingas prisiminimas. Tik jaučiant skirtumą tarp dabarties ir praeities galima nustatyti ar prisiminimas yra realus. Kalbant apie laiką D. Jonkus pasitelkia E. Husserlio įžvalgas paminėdamas laiko miglotumą. Būtų galima manyti, jog laikas turi intenciją aprinti prisiminimų ryškumą. Laikas gali būti pasirinktas kaip objektas nustatyti ar prisiminimas yra realus ar klaidingas, bet tikrai ne kaip objektas nustatyti prisiminimų aiškumui, ryškumui, detalumui. Anot filosofų tolimos praeities prisiminimai nėra miglotesni nei neseniai įvykusių (Jonkus 2009 Nr.6, 9p). Prisiminimų detalumas ir aiškumas (akivaizdumas) priklauso nuo reikšmės, tai yra kokią svarbią poziciją jie užėmė gyvenime. Autorius pateikia pavyzdį apie pirmosios meilės reiškinių. Toks prisiminimas išlieka daug ryškesnis nei vakarykštis vakarėlio ar valgytų pusryčių prisiminimas. Tai galiu susieti ir su savo

¹⁸ Dalius Jonkus *Atminties visuma ir kitybė. Fenomenologinis požiūris*. VU žurnalas *Religija ir Kultūra* 2009 Nr.6, 8p. Prieiga per internetą <<http://www.zurnalai.vu.lt/files/journals/127/articles/2778/public/7-26.pdf>> Žiūrėta 2015-11-29

asmenine patirtimi reflektuojama praktiniame darbe. Pirmasis vandenyno ir miesto prisiminimas išliko neapsakomai ryškus net ir po ketverių metų atvykus atlikti praktiką. Galėčiau teigti, kad ankstesnis prisiminimas nustelbė visiškai neseniai įvykusią patirtį (sugrįžimo patirtį). Ryškiau reiškėsi praeities prisiminimai ir potyriai nei dabarties prisiminimai.

Kalbant apie asociacijas straipsnio autorius kelia klausimą, kodėl prisimename būtent vieną ar kitą dalyką. Filosofas atranda ypatingą fenomenologinį sąryšį, kurį apibūdina taip: *dabartis primena praeitį. Maža to, šio atsiminimo tėkmėje gali atsirasti sąryšis su dar vienu atsiminimu* (Jonkus 2009, Nr.6 15p.). Taigi pažadinama visa grandinė. D. Jonkus pateikia iliustruojantį filosofo E. Husserlio pavyzdį: *pokalbio metu prieš akis iškyla puikus jūros peizažas. Reflektuodamas apie tai, kodėl jis pasirodė, Husserlis pažymi, kad tam tikra ištarta frazė tiesiogiai priminė kažką panašaus, kas buvo pasakyta praeitais metais pokalbyje, kuris vyko prie jūros. To pokalbio metu puikus jūros peizažas buvo prikaustęs dėmesį* (Jonkus 2009 Nr.6 15p.). Šį grandininį vyksmą keliamą prisiminimų galiu iliustruoti ir savu pavyzdžiu pateikiamu kūrybiniame darbe. Kvapas iššaukęs prisiminimus ir žaibiškai nukėlęs prie vandenyno sukėlė grandininę reakciją ir iškėlė visą eilę prisiminimų apie pirmas patirtis Portugalijoje. Tai, kas ir yra dėliojama vaizdais: vandenynas primena upę, pirmus pasivaikščiojimus *Ribeiros* pakrante, tiltus jungančius miestą, parko keliuką vedantį link upės. Tokios asociacijos nėra sąmoningai pasirenkamos, kitaip tariant asociacijos nėra kontroliuojamos. Antrajame pavyzdyje vienas konkretus vandenyno kvapo prisiminimas iššaukė visą virtinę asociacijų susijusių su vietoje. Taigi vienas prisiminimas yra susaistytas asociacijų grandinėmis su kitais prisiminimais. Prisiminkime fenomenologinį sąryšį (dabartis primena praeitį), D. Jonkus iškelia E. Husserlio mintį, jog kiekvienoje tokioje *dabartyje randasi branduolys, kuriame laikiškai sujungiama juslinių duomenų įvairovė* (Jonkus 2009 Nr.6 16p.). Taigi galiausiai vėl grįžtame prie juslių prizmės. Juslė yra svarbus momentas prisiminimo atgimimui.

Neretu atveju užmarštis laikoma kaip neigiamas aspektas. Užmarštis gali pakenkti atminčiai, tačiau atminties visumoje D. Jonkus nesiekia atminties ir užmaršties supriešinti, verčiau siekia atskleisti tvyrančią įtampą tarp šių dviejų polių. Kaip poskyrio pradžioje minėjau laiko įtaką prisiminimams, tiksliau sakant prisiminimams laikas įtakos neturi, tai yra jų užmarštumui. Nesvarbu ar patirtis įvyko seniai ar ne, čia svarbiau patirties reikšmė. *Todėl atmintis dabar nebegali būti laikoma blunkančių paveikslų saugykla. Atmintis yra nuolatinė praeities gelmės reorganizacija ir reinterpretacija dabartyje* (Jonkus 2009 Nr.6 17p.). Iš tikrųjų kyla teiginys, jog pati sąmonė neįsivaizduojama be atminties ir užmaršties. Užmarštis tampa kaip papildoma atminties funkcija. Straipsnio autorius vėlgi taikliai apibūdina užmaršties funkcijas ir tikslus atminčiai sakydamas, jog užmarštis tikslas yra ne sunaikinti praeitį, bet išlaisvinti dabartį

nuo praeities tiek, kad taptume atviri naujos suvokimo sintezės įgyvendinimui. *Atmintis yra siekis prisiminti ir tuos prisiminimus išlaikyti suderinus tarpusavyje. Tai būtų neįmanoma, jei atmintyje nebūtų užmaršties* (Jonkus 2009 Nr.6 19p.).

Taigi apibendrinus D. Jonkaus filosofiją galime daryti išvadas, jog laiko pajauta leidžia atskirti prisiminimus nuo dabarties aktualizavimo. Vienas prisiminimas gali iššaukti grandininę reakciją, nes yra susaistytas grandininėmis asociacijomis. Juslė yra svarbi prisiminimo atgimimui. Užmarštis tampa kaip papildoma atimties funkcija.

Atminties samprata pagal John Locke

Kalbant apie atminties visumą ir prisiminimus per juslių prizmę verta paminėti anglų filosofo John Locke¹⁹ idėjinį mąstymą. J. Locke kaip pagrindinį savo samprotavimų šūkį pasirinko: intelektė nėra nieko, ko prieš tai nebuvo pojūčiuose²⁰. Taigi J. Locke atmintį sieja su idėjomis gautomis iš pojūčių. Atmintį laiko lyg idėjų saugykla, o idėjų *suvokimas atminties saugykloje reiškia tik tai, jog intelektas daugeliu atvejų turi galią atgaivinti kada nors įgytus suvokinius, papildomai susiedamas su jais suvokimą, kad jis anksčiau yra juos turėjęs*²¹. J. Locke filosofijoje pažymima, jog atmintis nėra lygu prisiminimui ir atvirščiai. Jeigu laikantis J. Locke mąstymo, prisiminimas yra tai, kas jau buvo išgyventa ir suvokta. Tai galima vadinti prisiminimu. Tačiau tai, kas buvo išgyventa, bet nebuvo iki galo suvokta, negali būti laikoma prisiminimu. Toks atvejis suprantamas kaip buvusio išgyvenimo suvokimo aktualizavimas. Prisiminti galima tik tai, kas vienu ar kitu atveju buvo patirta, nesvarbu išorėje ar viduje. Dalius Jonkus analizuodamas J. Locke atminties teoriją mano, kad *čia svarbu pabrėžti, jog prisiminimus nuo dabarties suvokimų arba vaizduotės suvokimų, Locke'o teigimu, galime atskirti kaip tik todėl, kad mūsų suvokimams yra būdingas implicitinis (numanomas) įsisąmoninimas*²². *Suvokimas, kuris faktiškai lydi kiekvieną išorinio objekto poveikį kūnui, yra su juo susijęs ir skiriasi nuo visų kitų mąstymo modifikacijų, pateikia intelektui atskirą idėją, kurią mes vadiname pojūčiu ir kuri, taip sakant, iš tiesų yra kiekvienos idėjos kelias į intelektą per jusles* (Locke 2000, 185p.). Taigi anot filosofo intelektas pradeda gyventi tik tada, kai gauna medžiagą iš pojūčių. Čia galime prisiminti M. Proust madlenos epizodą. Herojus daugelį kartų matė madlenas, bet jos buvo tik forma ir dydis, tiesiogiai pasakotojo intelektas negavo jokios juslinės žinutės. Papildydamas pojūčių efektą intelektui J. Locke mini, jog daiktai apskritai yra tik formos ir nieko daugiau. Daiktai tėra skaičius, forma, dydis, tankis, plotis ir panašiai. Tos

¹⁹ John Locke (1632 - 1704) – anglų filosofas, pirmasis pamėgino įrodyti, jog mūsų pažinimo galimybės yra ribotos. Laikėsi pozicijos, jog be patirties nėra pažinimo. Savo teoriją grindė per patirčių ir sensualinę prizmę. Filosofo mokymas ir samprotavimai darė nemažą įtaką to meto ir ateinančioms kartoms dėl visiems suprantamo ir paprasto samprotavimo būdo. Reikšmingiausias jo veikalas laikomas *Esė apie žmogaus intelektą* (1690m.)

²⁰ Filosofija. Džonas Lokas. Prieiga per internetą <<http://www.filosofija.info/ar-zinai/dzonas-lokas/>> žiūrėta 2015-11-30

²¹ John Locke *Esė apie žmogaus intelektą*. Vilnius pradai 2000, 138p.

²² Dalius Jonkus *Atminties visuma ir kitybė. Fenomenologinis požiūris*. VU žurnalai 2009 Nr.6, 3p.

Prieiga per internetą <<http://www.zurnalai.vu.lt/files/journals/127/articles/2778/public/7-26.pdf>> žiūrėta 2015-11-30

pirminės savybės veikdamos mūsų kūną, mūsų jusles sukelia antrines savybes, kurias filosofas laiko, pavyzdžiui, skonį burnoje, spalvą akyse, garsą ausyse. Todėl tik paragavus madlenos pyragaičio suveikė antrinės daikto (šiuo atveju madlenos) savybės ir sugražino užmirštus, bet nepamirštus prisiminimus. Apie užmarštį kalbėjome antrame poskyryje, jog užmaršties efektas atminčiai yra netgi naudingas ir nei kiek neišblukina prisiminimo vaizdinio, nes vaizdinio ryškumas priklauso nuo prisiminimo reikšmės.

Taigi J. Locke filosofijoje grįžtame į pačią pradžią paliesdami atminties ir suvokimo pradmenis, tačiau taip pat išsiaiškiname pojūčių svarbą. Ko nebuvo pojūčiuose, nebuvo ir prote.

PRISIMINIMAS KAIP JUSLINIO POJŪČIO REZULTATAS

Išsiaiškinus ir apibrėžus kas yra atmintis, kas yra laikoma prisiminimais, o kas tik dabarties aktualizavimu, kaip sąveikauja atmintis ir prisiminimai, šiame skyriuje koncentruotasi į prisiminimą kaip rezultatą sukeltą jausmą, dar tiksliau išskirtinai uoslės pojūčio kvapo.

*Kvapas yra betarpiškiausio santykio jausmą*²³. Pirmiausia kvapas tai ne tik galingą įtaką prisiminimams daranti jausmą, bet paprasčiausiai gali būti traktuojamas kaip išlikimo faktorius (žmonijos evoliucija). Kvapas ir prisiminimai ganėtinai romantizuota plotmė kūrybinėje erdvėje, tačiau gyvenime gali pasireikšti kaip kasdieninės refleksijos. Pavyzdžiui saugumo ar refleksija atsitraukti nuo nemalonaus kvapo. Visgi emocinė reakcija į kvapus yra labai individuali ir iš esmės jau nulemta praeities prisiminimų. Sakykim kaimo kvapas vieniems objektams yra bjaurus, kitiems – malonus, nes siejamas su vaikystės prisiminimais, atostogomis kaime, seneliais ir panašiai. Apskritai kvapo suvokimas yra unikalus. Priklauso ne tik nuo asmeninės patirties, tačiau gali būti įtakotas kultūrinės ar geografinės erdvės. Galiu paminėti savo asmeninę patirtį praktikos metu. Portugalijoje apelsinų skleidžiamas aromatas man buvo nepaprastai stiprus ir gaivus primenantis kalėdas Lietuvoje. Šis aromatas sukeldavo atvirkštinį efektą pietiečiams. Jiems tai yra paprastas kvapas lydėjęs visą vaikystę, citrusinis kvapas sklandantis gatvėje nieko nestebina. Tikriausiai taip kaip mus nestebina obuolių kvapas. *Ironiška, tačiau dauguma žmonių nuvertina uoslės galią. Kvepalai turi galimybę sukelti ir teigiamų, ir neigiamų psichologinių proto būsenų bei atitinkamų reakcijų net per kelias milisekundes*²⁴.

Tyrimai parodė, jog uoslės faktorius yra efektyviausia užuomina biografiniams prisiminimams lyginant su kitais jutiminiais sensoriais tokiais kaip regėjimo, klausos ar lytėjimo dirgikliais (Laura R. Shrode: 2012). Nes kvapai padidina atsiminimų iššaukiamąją galią. Kvapas gali išlikti nepaisant kitų dirgiklių. Uoslės komponentai daro didesnę įtaką autobiografiniams prisiminimams²⁵. Norima pasakyti, jog kvapas išlaiko ryškesnius prisiminimus nei kitų jausmų

²³ Virginijus Gustas *Per jusles ar per regą?* Prieiga per internetą

<<http://aplinkkeliai.lt/recenzijos/knygu/per-jusles-ar-per-rega-apie-knyga-kino-teorija-ivadas-per-jusliu-prizme/>> žiūrėta 2015-12-05

²⁴ Odeta Bartašiūtė *Kaip kvapas veikia žmogaus elgesį.* Prieiga per internetą

<<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-07-17-kaip-kvapas-veikia-zmogaus-elgesi/133152>> žiūrėta 2015-12-01

²⁵ Laura R. Shrod *The influence of odor and Emotion on memory.* St. John's University, 2012. 5p. Prieiga per internetą

<http://digitalcommons.csbsju.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=psychology_students> žiūrėta 2015-12-01

patirtys, pavyzdžiui regos ar klausos sukeltos patirtys. Todėl kartu juos lengviau prisiminti, arba kitaip sakant, tokie prisiminimai išlieka guvesni atmintyje ir greičiau išplaukia į paviršių. Uoslės komponentai laikomi labiau veiksmingais kaip atstatomosios užuominos. L. R Shrode savo psichologijos tyrimų darbą grindžia Prusto fenomenu. Kaip ir minėjau pirmame skyriuje M Proust XXa. pradžioje į septynių dalių knygą užrašyti biografiniai atsiminimai įkvėpė įvairių sričių menininkus ir mokslininkus nagrinėti autobiografinės atminties ir kvapų temą.

Kuomet žmonės migruoja tarp geografinės ir kultūrinės erdvės prisiminimo aktas įgauna gyvybiškai svarbias ir savitas prasmes. Adaptuojantis prie naujos gyvenamosios vietos ir bendruomenės, patirtys užsikoduoja per uoslę, lyg įsirašo uoslės atmintyje, nors uoslės faktorius neretai laikomas vienas iš sudėtingiausiai apibūdinamų sensorinių faktorių, bet tuo pačiu stipriausiai sužadinantį prisiminimus. Tokį požiūrį išsako daktarė Gabriela Coronado vedanti paskaitas vakarų Sidnėjaus universitete (Western Sydney University). G. Coronado yra meksikietė migrantė dirbanti Australijoje ir teoriniame darbe *The Smell of Films and Memories*²⁶ pateikia įdomių įžvalgų ir faktų apie kvapus ir prisiminimus. Autorė pastebi, jog prisiminimai tampa bendravimo forma. Forma kuria galima sąveikauti su aplinka, nes aplinka savo kvapais ir vaizdais pažadina prisiminimus ir taip save susieji su nauja aplinka, su žmonėmis, lyg pasakodamas savo patyrimų istoriją. Taip pat Coronado drąsiai teigia, jog sensoriumas ir jo ryšys su atmintimi yra nedalomas rinkinys, kuriame bet kuris iš suvoktų elementų gali kaip sprogmuo pažadinti kitus jausminius suvokimus, tarp jų ir kvapas, vienas iš galingiausių sensorių prisiminimams.

Kino kūrėjų intencijos yra emociškai paveikti auditoriją per sąlytį su ekranizuojama patirtimi (Coronado 2012, 4p.). Pojūčio jausmas arba kitaip sakant pojūčio pripažinimas ateina ne dėl filme ekranizuojamų vietovių ar įvykių panašių į žiūrovą, bet dėl to, jog pats filmas perteikia jausmus ir taip paskatina žiūrovo prisiminimus. Galime sakyti, kad tiek kvapas kaip sensorius sužadina ir iškelia prisiminimus, tiek atvirkščiai, vaizdas kine gali iškelti prisiminimus apie kvapą. Coronado pateikia pavyzdį, susietą su savo patirtimi ir mokslinių tyrinėjimų lauku, pasirinkdama filmą *Frida* (Julie Taymor, 2002). Žiūrėdama šį filmą būnant Australijoje, matant ekranizuojamas Centrinės Meksikos vietas, spalvas, tekstūras, visi šie vaizdiniai pirmiausiai Coronado priminė Meksikos kvapus. Vaizdinius ji susiejo su bažnyčios kvapais (senos erdvės kvapas susimaišęs su nekartą degto vaško kvapu) ir Fridos namais, kuris dabar yra muziejus. Autorė prisiminė save vaikstant Meksikos gatvėmis, prisiminė lankantis muziejuje. Įdomiausia, kad ekranizuojami vaizdai priminė jai laikus, kuomet Coronado gyveno Meksikoje ir pirmiausia

²⁶ Gabriela Coronado *The Smell of Films and Memories: A Mexican Migrant's Search for Emotional Sustainability*. University of Western Sydney 2012. Prieiga per internetą

<<http://epress.lib.uts.edu.au/journals/index.php/portal/article/download/1718/2633>> žiūrėta 2015-12-01

ką iš to laikmečio ji prisiminė tai yra kvapai. Tai iliustruoja ir anksčiau L.R Shrode nagrinėta mintį, jog kvapo sukeltos patirtys išlieka ryškiais prisiminimais. Taip atsitiko ir Coronado. Ir man. Prisiminėmant pačios patirtį. Visgi kvapas yra galia kuri mus išjudina nesąmoningai ir iš esmės.

PRISIMINIMŲ VAIZDAVIMAS IR REFLEKSIJOS KINEMATOGRAFIJOJE

Išsiaiškinus, jog kinas gali glaudžiai sietis su prisiminimais, būti stimulu prisiminimams arba kinas gali gimti iš prisiminimų įtraukiant sensorinius faktorius. Apskritai kinas yra pojūtis. Kino tyrinėtojai ir teoretikai Thomas Elsaesser ir Malte Hagener į kiną siūlo pažvelgti per juslių prizmę (gera, klausa, lytėjimas). Knygoje nagrinėjamų juslinių percepcijų trejetas yra kūnas, suvokimas, juslė.

Kalbant apie kino patirtį ir prisiminimų susijusių su juslėmis refleksijas kine verta paminėti dokumentinį filmą *The empire of scents*²⁷ (Kim Nguyen 2014), kuris iliustruoja kvapų ir prisiminimų sintezę. Tarptautinis Amsterdamo dokumentinio kino festivalis apie šį filmą cituoja - *tai unikalus filmas atveriantis kaleidoskopinį uoslės pojūčio portretą. Tai filmas, kuris paskatins jus kvėpti orą*²⁸. Režisierius poetiškai integruoja grožį, skonį ir kvapą į filmą. Įamžina individualias istorijas kaip kertinę siužeto liniją, kaip struktūrą, pasirinkęs merginos istoriją, kuri per auto-avariją prarado uoslės gebėjimą. To pasekoje merginai išsityrynė begalės prisiminimų, pavyzdžiui mergina turėjusi ryškų savo pirmosios meilės kvapo prisiminimą – jį prarado. Dabar merginos uoslės gebėjimas žingsnis po žingsnio atgyja. Paraleliai filmo eigoje dėstomi kiti herojų prisiminimai. Pavyzdžiui kanadietis astronautas pasakoja kaip kvepia kosmosas, savo patirtimis dalinasi, kinietė arbatos ekspertė, kvėpalų kūrėjas iš Prancūzijos bei triufelių žinovas iš Italijos. Kim Nguyen žurnalo Montreal Gazette interviu užsiminė, jog iš pradžių galvojo dokumentinį filmą pasukti tiesiog kvapų ir skonio keliu, nesiejant su prisiminimais, tačiau atrastų herojų patirtys privertė susimąstyti apie kvapų poveikį prisiminimams. Nuo šio suvokimo dokumentinis filmas įgavo struktūrą. *The empire of scents* per pagrindinės herojės gyvenimišką istoriją iliustruoja ne tik kvapų ir prisiminimų sintezę, taip pat atminties ir suvokimo dalyvavimą tame.

Kitas filmas kaip pavyzdys daugiau paliečiantis prisiminimų ir atminties lauką kaip visumą, neišskiriantis juslės pojūčio yra *Eternal Sunshine of the Spotless Mind* (*Jausmų galia*, Michel Gondry 2004). Pagrindiniai herojai Joel ir Clementine yra pora, tačiau susipyksta ir

²⁷ Dokumentinis pilno metražo *The empire of scents* (original *Le Nez*, 2014 Kanada), scenaristas ir režisierius kanadietis Kim Nguyen. Filmas turi tris apdovanojimus geriausio dokumentinio kino kategorijoje tarptautiniuose filmų festivaliuose. Oficialus filmo internetinis puslapis:

<http://theempireofscents.com/#movie/1>

²⁸ Oficialus Tarptautinio Amsterdamo dokumentinio kino festivalio internetinis puslapis:

<https://www.idfa.nl/industry/tags/project.aspx?id=09e18242-e99c-4b39-b500-5f6b4bdd92fe>

žiūrėta 2015-12-07

mergina panorą ištrinti savo atmintį susijusią su Joel. Apie tai sužinojęs vaikiną nusprendžia padaryti tapatį. Todėl jis turi surinkti visus daiktus susijusius su Clementine ir atiduoti specialistų komandai, kad pradėtų atminties šalinimo procedūrą. Čia galime prisiminti J. Locke filosofinę mintį: nieko nėra prate, ko nebuvo pojūčiuose. Kaip pirmame skyriuje išsiaiškinome, iš tikrųjų galingiausią poveikį atminčiai turi ne daiktai. *Atmintis dinamiška – ir kai kada snaudžiančių vaizdinių pažadinimas yra priklausomas nuo valios*²⁹. Daiktų praradimas gali panaikinti valingą atmintį, tačiau egzistuoja ir nevalinga atmintis sukelemta sensorinių faktorių, šiuo atveju uoslės pojūčio – kvapo. Atminties trynimo proceso metu Joel supranta, jog nenori pamiršti Clementine ir pradeda valios pagalba vienus prisiminimus apie ją slėpti kituose prisiminimuose. Nors atminties trynimo kovą laimi specialistai, tačiau neilgam, nes žmogaus atmintis išlieka aktyvi. Jei įvykis buvo pilnai suvoktas, ne tik kaip dabarties aktualizavimas, suvokimas įsirašys į atmintį kaip prisiminimas, kuris ilgai bus sužadintas juslių.

Prisimenant Proust arba dar vadinamą madlenos fenomeną galima aptikti ir kinematografijoje. Tik labai sudaiktinta forma. Anglų menininkė Amy Radcliffe sukūrė kamerą, kuri gali įrašyti kvapus. Žinoma kamera pavadinta *The Madeleine*³⁰. Visgi kamera yra daugiau spekuliacinio pobūdžio negu galinti suteikti tikras paslaugas. Kūrinio autorė mano, jog mūsų kvapų atmintis yra vertingas šaltinis, kuris galėtų būti užrašytas ir suarchyvuotas. Taip manipūliuodami uoslės pojūčiais galėtume iš esmės pakeisti kasdienį gyvenimą į gerąją pusę. A. Radcliffe objektą apibūdina kaip analoginę kvapų kamerą, sukurtą remiantis parfumerijos technologijos principais. *The Madeleine* veikia kaip 35mm kamera tik vietoj vizualinio šviesos užrašymo, įrašo molekulinę kvapo informaciją.

Amerikiečių video menininkas Gabriel Barcia-Colombo³¹ nuo mažens mėgo kolekcionuoti gyvosios gamtos kūrinius bei įvairias kitas smulkmenas ir užvakuoti juos kaip prisiminimus stiklainiuose. Taip pat G. B. Colombo be galo mėgo lankytis gamtos muziejuje ir apžiūrėti gyvūnų dioramas, kuriose įamžintas gyvūno tam tikras svarbus gyvenimo etapas. Atsigręžęs į savo kolekcijas ir įamžintus prisiminimus, menininkas susimąstė kaip įamžinti savo gyvenimą ir geriausius prisiminimus. Kokia turėtų būti jo diorama. Tam reikėtų užvakuoti draugus, nes geriausius prisiminimus menininkas sieja su draugais. Taigi menininkas nufilmavo savo draugus,

²⁹ Živilė Filmanavičiūtė *Prisiminti – tai gyventi antrą kartą*. Prieiga per internetą

<<http://www.filosofija.info/skaitytoju-kuryba/prisiminti-tai-gyventi-antra-karta/>> žiūrėta 2015-12-07

³⁰ The Madleine projekto oficialus internetis puslapis <http://www.amyradcliffe.co.uk/Scent-ography-a-post-visual-past-time-1>

³¹ Video menininkas geriausiai žinomas dėl savo video instaliacijų *miniatiūriniai žmonės* (miniature people), kurie tampa lyg užvakuoti kasdieniniuose buitės objektuose, pavyzdžiui stiklainiuose.

ir nukreipė šias video procekcijas į stiklainius taip sukurdamas video vaizdo žemėlapi³² (video mapping) Dabar galiu juos nešiotis kartu su savimi,- sako video menininkas³³. Ši menininko G.B. Colombo idėja įamžinti prisiminimus video mene (capturing memories in video art) išaugo į plačiai atpažįstamą projektą reprezentuojantį menininką. Apskritai tai kas įamžinta video formatu, lieka lyg neišdylančiu prisiminimu, kuris išlindęs iš senų skaitmeninių prietaisų nustebina ne mažiau nei prisiminimas iššauktas iš atminties kertelių.

Prancūzų naujosios bangos režisierius ir kino kritikas Jean-Luc Godard yra pasakęs: fotografija – tai tiesa, o kinas – tiesa, pasikartojanti dvidešimt keturis kartus per sekundę. Mano subjektyvia nuomone, susidaryta iš analizuojamų kūrinų bei įgytų akademinų žinių, prisiminimai gali būti reflektuoti ir interpretuoti bet kokiame meniniame formate (tradicinė grafika, tapyba, dizainas ir t.t), tačiau prisiminimų refleksijos perteiktos video formatu ne tik įgauna vaizduotės atspalvį, bet tampa ryškūs, gyvi prisiminimai, lyg buvusios tikrovės reprezentacija.

³² Video projekcija *Animalia Chordata*. Prieiga per internetą <<https://vimeo.com/71049519>> žiūrėta 2015-12-13

³³ Gabriel Barcia-Colombo *Capturing memories in video art*. Prieiga per internetą <https://www.ted.com/talks/gabriel_barcia_colombo_capturing_memories_in_video_art?language=en#t-64117> žiūrėta 2015-12-13

KŪRYBINIO DARBO APRAŠYMAS

Kūrybinio darbo idėja manyje kirbėjo tikriausiai nuo pat antrųjų bakalauro studijų metų. Tačiau kad priaugtų iki realaus projekto reikėjo žinių gilinimo magistro studijose, pačios intelektualinės ir edukacinės brandos.

Studijuodama bakalaurą Šiaulių universitete, turėjau galimybę vienerius akademinis mokslo metus studijuoti Porto mieste (Portugalija) pagal studentų mainų programą. Neminint akademinį žinių įsisavinimą, studijų metai Porto mieste suteikė begalės kūrybiškumo laisvės ir į atmintį įrašė gausybę skonių, kvapų, vaizdų. Vėliau visi vaizdai ir pojūčiai ne kartą iškilo vaizduotėje. Mažos atplaišos vaizdinių tapo pagrindu kitiems akademiniams projektams bei neramioje vaizduotėje išaugo į rimtą bakalauro darbą vaizduotės ir tikrovės santykio tema.

Mane kaip audiovizualinio meno atstovę visada domino judantis vaizdas, judančio vaizdo grafika, grafinė vaizdo kompozicija. Magistro studijos Šiaulių universitete vėl suteikė galimybę išvykti pagal mainų programą atlikti praktiką Porto mieste. Ši praktika tapo atspirties tašku arba išsikristalizavimo momentu magistro kūrybiniam projektui. Įvado, supažindinančio su visu studijų laikotarpiu, reikėjo tam, kad pagrįsčiau Husserlio suformuluotą ir D. Jonkaus nagrinėtą mintį, *kad suvokimo prasmė yra ne tiek priklausoma nuo pirminės impresijos taško, kiek formuojasi grįžtamajame sąryšyje*. Taigi praktika įgavo grįžtamąjį ryšį, patirtis galutinai suvokta ir iškilo prisiminimais. Pirmąją patirtį bakalauro studijų metu galima vadinti impresijų tašku, kuomet kiekviena nauja patirtis ir pojūtis jaudina iki paskutinės ląstelės. Tuomet suvokimas išsigrynino praktikos metu magistro studijose, nes anot Husserlio susiformavo grįžtamasis sąryšis.

Taip pat išryškėja įdomus pašamonės dalyvavimas procese. Projekto idėja glūdėjo pašamonėje ilgai. Galima sakyti, jog projektas nesąmoningai tikslingai brendo naudojant prisiminimus kitiems akademiniams projektams ir vizualizacijoms kol grįžtamasis ryšys iš tikrųjų paskatino suvokimo procesus.

Taigi kūrybinio darbo idėja kilo iš asmeninių patirčių, tačiau jos vizualizacija yra paremta teorinėmis bei praktinėmis žiniomis.

Kitas dalykas neabejotinai paskatinęs kūrybinį darbo procesą yra prancūzų rašytojo, filosofo Marcel Proust kūryba. Išskirtinai pirmasis ciklo *Prarasto laiko beiėskant* romanas *Svano pusėje* ir garsioji madlenos pyragėlio scena. Nors madlenos ir arbatos gėrimo ceremonija nėra ilga, anot kritikų, tai yra kertinis pamatas leidęs gimti septynioms romano dalims. Tokia ta prisiminimų galia, gebanti sužadinti kūrybingumą.

Mane dominantis aspektas M. Proust kūryboje yra tai, jog autorius į prisiminimus nukelia juslėmis. Skonių ir kvapų. Beto svarbus ne tik juslių, bet ir biografinis momentas. Dabar jau neabejojama, jog M. Proust romaną parašė iš asmeninės patirties, todėl kalbant apie Prustiškąjį fenomeną minima autobiografinė nevalinga atmintis. Suabstraktinus idėją galima sakyti, kad M. Proust romaną parašė biografiniame kontekste, o tai yra tai, apie ką kalba šis baigiamasis darbas – Prisiminimai iššaukti juslinių pojūčių biografiniame kontekste. Iš dalies savo išgyvenimus mintyse sutapatinau su autoriaus aprašytais momentais (madlenos epizodas), nes asmeninė patirtis įrašė gausybę neįprastai malonių skonių ir kvapų.

Kūrybinis darbas išlieka autobiografinio konteksto ribose ir istorija yra konstruojama pirmuoju asmeniu. Pirma, anot Hussarelio praeitis, gražinama prisiminimų pagalba, *išgyvenama pirmo asmens perspektyvoje kaip pačių dalykų duotis*. Antra, juslių poveikis yra ganėtinai individualus procesas, kiekvienam asmeniui iššaukiantis skirtingus prisiminimus ir asociacijas. Beto šis projektas tampa lyg užbaigties tašku. Kadangi vizualizuojama ne apskritai atsitiktiniai prisiminimai, bet išgyventi Portugalijoje. Poetiškai ekranizuojama asmeninė patirtis nuo pirmo įspūdžio atvykus į Portugaliją, įamžinant paskutinės praktikos metu. Pasakojimas prasideda atkuriant fotografiją (žiūrėti pav.1) užfiksuotą prieš ketverius metus, pirmą kartą atvykus studijuoti į Porto miestą, kurioje atgyja prisiminimų laukas.

Temos vizualizacijos pagrindimas

Kodėl temos vizualizacijos išraiškos forma pasirinkta video formatu? Pirmiausia video laukas yra erdvė kurioje jaučiuosi gerai ir tvirtai. Turiu tvirtą videografijos pagrindą įgytą bakalauro studijose. Norėjau bakalauro žinias sujungti su magistre įgytomis žiniomis. Beto grafika kaip meno šaka leidžia plačiai mąstyti, nes apskritai žodžio grafika reikšmė yra kilusi iš graikų kalbos – rašyti³⁴. Daugelis meno ir mokslo disciplinų siejasi su grafika: fotografija, kinematografija, videografija, choreografija, geografija, ortografija... Fotografija – tai šviesos užrašymas, videografija reiškia užrašau tai ką matau, choreografija – šokio, kūno judesio užrašymas. Iš tikrųjų grafika yra svarbus veiksnys tiek meno, tiek mokslo srityse. Grafika gali būti taškas, linija, dėmė, kreivė, diagrama. Kaip matome grafika iš esmės yra tarpdiscipliniška.

Visą studijų laikotarpį buvau skatinama mąstyti tarpdiscipliniškai ir nesusisaistyti tik su tradicine grafika. Vienas pirmųjų grafikos projektų *Patirtys* (žiūrėti pav.2) lyg užuomina į būsimą diplominį darbą kalba apie prisiminimus sugulsius sluoksniais ant skaidraus paviršiaus.

³⁴ Grafika – gr. grapho-užrašyti. Nemokamas tarptautinis žodynas. Prieiga per internetą

<<http://www.thefreedictionary.com/graphic>> žiūrėta 2015-11-25

Naudojama fotografija ir skaitmeninė grafika. *Saudade* (žiūrėti pav.3) eksperimentinės grafikos projektas įgijo videografikos formatą. Jungiama tradicinė grafika, skaitmeninė grafika, animacija, video elementai. Beto visą projektą apibūdinantis pavadinimas *Saudade* yra portugališkas žodis. Tai leidžia teigti, jog magistrinio darbo tema augo ir formavosi sąmonėje palaipsniui. Noriu paminėti ir integralų meno projektą, kurio metu bendradarbiaujant su kitų disciplinų menininkais, mano atveju – tapyba, gimė konceptualus meno kūrinys pavadinimu *Moratoriumas*³⁵, apjungiant netradicinę sugrafintą tapybą, šviesos šaltinį ir žmogaus kūną. Projekto vizualus rezultatas – video darbas ir instaliacija.

Įdomu kaip šiuolaikinėje visuomenėje plečiasi geografinės, meninės, kultūrinės ribos. Valstybės atidaro sienas trindamos kultūrinės ir tapatybės ribas tarp žmonių, o menas apskritai dažnai apibūdinamas kaip beribis. Mano pačios projektas peržengė ne tik menines (grafikos tarpdiscipliniškumas), bet ir geografines ribas. Patirtys ir prisiminimai išsitęsė išilgai Europos.

Iš pateiktų pavyzdžių (grafikos projektas I, konceptualioji grafika, integralus projektas) matome, jog magistro baigiamasis darbas išsivystė natūraliai ir mezgė užuominas kūrybiniuose projektuose visu magistro studijų laikotarpiu. Taigi iš asmeninio požiūrio į grafiką bei suteiktos kūrybinės laisvės, baigiamojo darbo kūrybinė dalis išaugo į devynių minučių video esė.

Kūrybinio darbo vizuali raiška, kompozicija

Kūrybiniame darbe vyrauja nostalgiška nuotaika konstruojama poetiškais, ilgo kadro vaizdais. Švelnių, pastelinių, nekontrastingų spalvų paletė.

Filmo schemą būtų galima pavaizduoti taip: vandenynas → miestas → upė → vandenynas. Tai uždara kompozicija. Grįžtama ratu nuo autoportreto užmerktomis akimis iki autoportreto atmerktomis akimis. Tokia kompozicijos forma pasirinkta pabrėžiant vandenyno svarbą prisiminimuose. Kadangi vandenyną pamačiau pirmiau nei patį miestą tolygiai ir prisiminimuose vandenynas iškyla pirmiausia. Montažo principą nulėmė ir kvapo elementas. Filme yra minima, jog pirmiausia pasitiko kvapas – sūrus vandenyno ir žuvies kvapas. Tikriausiai niekas taip nestebina kaip ore tvyrantis vandenyno dvelksmas. Todėl logiškai pasirinkta istoriją pradėti paplūdimyje. Miesto ir upės pasakojimas iš esmės eina lygiagrečiai, nes iš miesto grįžtama prie upės, o iš upės prie miesto. Pasakojimo srautas pasirinktas iš upės pozicijos, nes upė simbolizuoja atsinaujinimą, laiką ir praeitį. Visgi prisiminimai yra laikas, buvęs laikas galintis atsinaujinti dabartyje, taigi tai yra atsinaujinantis šaltinis. Tiltai kartu yra ir

³⁵ https://www.youtube.com/watch?v=_ZzSxK7NJ9E&index=3&list=PLXdAf7-bGAFyZ3Duwgz6SBwGOd1xnpaaK

prisiminimų objektas, ir pasitelktas kaip jungties simbolis. *Prisiminimų sąryšis tarsi tiltas, dabartį jungia su praeitimi, su ateitimi.*³⁶ Tiltas dažnai traktuojamas kaip kelias tarp priešingybių.

Autoportreto intarpai kai veidas rodomas stambiu planu, *tokiu būdu vyksta abstrahavimas, iš fono išskiriama figūra įgauna prasmę sukurdama afektą. Vaizdinys rodomas stambiu planu deteriorizuojamas, išlaisvinamas iš konkrečios vietos ir laiko ir tokiu būdu atlieka simbolio funkciją, t.y jame žiūrovas gali projektuoti skirtingus laikus ir vietas, tapatintis su istorija*³⁷. Prancūzų filosofas G. Deleuze afektą apibrėžia kaip reakciją į tam tikrus objektus, pavyzdžiui laiką ar erdvę, o afekto išraiška kine yra veidas. Filosofas išskiria tris veido funkcijas: komunikacija, individualizacija, socializacija. Taigi veidas komponuojamas stambiu planu yra komunikacijos išraiška. Filme autoportretas komunikuoja su žiūrovu. Atsiranda autobiografinis aspektas, nes veidas taip pat pažymimas kaip individualizacijos išraiška. Todėl autoportreto vaizdavimas užmerktomis akimis individualizuoja situaciją ir komunikuoja su žiūrovu. Prisiminimai pasakojami užmerktomis akimis, nes viskas išgyventa praeityje. Nors sutinkant su mintimi, jog prisiminti – tai gyventi antrą kartą, galėtume kelti klausimą kodėl portretas vaizduojamas užmerktomis akimis? Visgi prisiminimą traktuojame kaip praėjusį laiką, o prisimino išgyvenimą perteikiu vaizdais, tik patį prisiminimą pasakoju užmerktomis akimis, dar ir dėl to, jog vaizduojusi esanti prisiminime, šią minutę stovinti ne dabartyje, bet prisiminimo laike. Autoportretas atmerktomis akimis simbolizuoja išgyventą laiką, papasakotą prisiminimą, sugrįžimą į dabarties laiką.

³⁶ Živilė Filmavičiūtė *Prisiminti tai gyventi antrą kartą*. Prieiga per internetą.

<<http://www.filosofija.info/skaitytoju-kuryba/prisiminti-tai-gyventi-antra-karta/>> žiūrėta 2015-11-27

³⁷ Edvardas Šidlauskas *Deleuze'o interpretacija: menas, kaip afektų fabrikas*. Prieiga per internetą.

<<http://www.filosofija.info/skaitytoju-kuryba/deleuzeo-interpretacija-menas-kaip-afektu-fabrikas/>> žiūrėta 2015-11-27

Aptarus inspiracijos šaltinius, plačiau aptarsiu kūrybinio vyksmo eigą. Būtų galima išskirti tokius filmo įgyvendinimo techninius etapus:

- **Lokacijos paieška:**

Pagrindinė filmo idėja grįžti prisiminimų keliu. Pirmoji stadija – fotografijų archyvo peržiūra ir atranka. Atrinktos keturios pagrindinės lokacijos : vandenynas (*Matosinhos* ir *Aguda* paplūdimys), pagrindinė senamiesčio dalis (*Ribeira* – upės pakrantė), miesto parkas (*Palacio de Cristal*), upė.

- **Naudota technika:**

Filmavimui naudota DSLR kamera (canon 600D).

Techniniams sprendimams išpildyti naudoti keli objektyvai (50mm f.1.4 ir 24-135mm f.3.5-5.5). Portretinis objektyvas pasitelktas atsižvelgiant į natūralų šviesos srautą dėl didesnio šviesos pralaidumo.

Trikojis. Garso įrašymo įranga (*Zoom*).

- **Vaizdų apdorojimas ir montavimas:**

Vaizdai ir garsai apdoroti naudotos dvi montavimo programos (Adobe Premiere Pro CC, Final Cut).

- **Galutinio rezultato apipavidalinimas:**

Filmui sukuriamas DVD disko dizainas.

- **Filmavimo procesas bei švietimo parinkimas:**

Šviesa ir oro sąlygos buvo vienas iš svarbiausių veiksnių filmavimo procese. Nebuvo naudotas joks papildomas šviesos šaltinis. Natūralus dienos apšvietimas. Pagrindė pasirinkta ryto ir vėlyvos popietės šviesa dėl jos švelnumo ir teikiamos formos, ryškumo objektams bei kraštovaizdžiui. Beto popietės šviesa suteikia švelnaus romantiško tono vaizdai.

Synopsis

Ar žinai kas stipriausiai sužadina prisiminimus? Tai kvapas. Kiekvieną kartą atvykus į oro uostą patiriu šį fenomeną. Išskirtiniai kvapai yra galingiausia joslė sužadinti praeties prisiminimus. Taigi aš čia... artėju prie savo išvykimo vartų ir tik pasiekus išvykimo vartus atmosfera keičiasi. Keistas jausmas... Jaučiu tą švelnų portugališką kvapą. Lyg žmonės būtų persisunkę to kvapo, to sūraus vandenyno ir žydinčių augalų. Kvapo, kurio negali apibūdinti, bet gali jausti. Laukiu prie pakilimo vartų. Jaučiu tą neapsakomą kvapą vis dar esant tūkstančiui kilometrų atstumu nuo kelionės tikslo.. ir tik priėjus prie pakilimo vartų... Įkvėpiu... Laiko ir erdvės ribos išnyksta. Ir tas kvapas nuneša mane greičiau nei lėktuvas. Aš esu čia, Portugalijoje, vis dar stovint prie pakilimo vartų. Merkiu kojas į smėlį prie Atlanto vandenyno, geriu kvapą į save, keliauju *Ribeiros* pakrante, leidžiuosi parko link, keliauju prisiminimų tiltais.

IŠVADOS

1. Išanalizavus atminties fenomeno pasireiškimą galima daryti išvadą, jog pasireikšti nevalingai atminčiai ir prisiminimui iškilti nereikia specialios erdvės, nes juslinis faktorius gali suveikti nepriklausomai nuo erdvės.
2. Taip pat prisiminimai yra susaistyti grandininėmis asociacijomis, todėl vienas prisiminimas gali sukelti grandininę reakciją kitų prisiminimų atžvilgiu.
3. M. Proust patirtis suformavo reiškinį, kuris yra žinomas kaip Prusto fenomenas: kvapų gebėjimas spontaniškai sužadinti labai ryškius, emociškai stiprius autobiografinius prisiminimus.
4. Laiko pajauta yra būtina prisiminimo suvokimui, bet neturi reikšmės prisiminimo ryškumui, nes prisiminimo ryškumas priklauso nuo prisiminimo reikšmingumo.
5. Išanalizavus konkrečius meninius kūrinius kyla išvada, jog sensoriniai pojūčiai, ypač kvapas, yra stiprus dirgiklis prisiminimams. Kvapas turi galią stipriau ir ryškiau sužadinti biografinius prisiminimus nei kitos joslės.
6. Atliekant kūrybinį darbą buvo išplėtoti darbo su grafikinėmis montavimo programomis įgūdžiai. Įsigilinta kaip natūrali dienos šviesa suteikia skirtingą efektą filmuojamam vaizdui: popietės šviesa suteikė romantiško tono vaizdui.
7. Pirmosios įamžintos fotografijos atkurtas judantis vaizdas antrosios praktikos metu suteikė tokius pat ryškius ir gyvybingus prisiminimus kaip ir pirminis patyrimas.

LITERATŪRA

1. Bikulčius Vytautas *Marselio Prusto prarasto laiko beiėškant*, Baltos lankos 2003
2. Balazs Bela *Regimas žmogus, arba kino kultūra*, Mintis 2013
3. Coronado Gabriela *The Smell of Films and Memories: A Mexican Migrant's Search for Emotional Sustainability*, University of Western Sydney 2012, prieiga per internetą <http://epress.lib.uts.edu.au/journals/index.php/portal/article/download/1718/2633>
4. Ružas Albertas *Atminties fenomenas*, Vilniaus universiteto leidykla 2006
5. Marselis Prustas *Prarasto laiko beiėškant. Svao pusėje*, Vilnius 1979
6. Locke John *Esė apie žmogaus intelektą*, Vilnius Pradai, 2000
7. Elsaesser Thomas, Hagener Malte *Kino teorija: įvadas per juslių prizmę*, Mintis 2012
8. Jampolskij Michail *Kalba – kūnas – įvykis: kinas ir prasmės paieėkos*, Mintis 2011
9. Jonkus Dalius *Atminties visuma ir kitybė. Fenomenologinis požiūris*, VU žurnalas *Religija ir kultūra* 2009 Nr.6, prieiga per internetą <http://www.zurnalai.vu.lt/files/journals/127/articles/2778/public/7-26.pdf>

Žiūrėta 2015-11-29

10. Shrod R. Laura *The influence of odor and Emotion on memory*. St. John's University 2012, prieiga per internetą http://digitalcommons.csbsju.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=psychology_students

Internetiniai puslapiai:

11. Akilesh Ayyar *To Express It Is To Explain It* https://philosophynow.org/issues/100/To_Express_It_Is_To_Explain_It žiūrėta 2015-11-21
12. Bartaėiūtė Odeta *Kaip kvapas veikia žmogaus elgesį* <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-07-17-kaip-kvapras-veikia-zmogaus-elgesi/133152> žiūrėta 2015-12-01
13. Filmavičiūtė Živilė *Prisiminti tai gyventi antrą kartą* <http://www.filosofija.info/skaitytoju-kuryba/prisiminti-tai-gyventi-antra-karta/> žiūrėta 2015-11-27

14. Šidlauskas Edvardas *Deleuze'o interpretacija: menas, kaip afektų fabrikas*.
<<http://www.filosofija.info/skaitytoju-kuryba/deleuzeo-interpretacija-menas-kaip-afektu-fabrikas/>> žiūrėta 2015-11-27
15. Gustas Virginijus *Per jusles ar per regą?* <<http://aplinkkeliai.lt/recenzijos/knygu/per-jusles-ar-per-rega-apie-knyga-kino-teorija-ivadas-per-jusliu-prizme/>> žiūrėta 2015-12-05
16. Filosofija. *Džonas Lokas* <<http://www.filosofija.info/ar-zinai/dzonas-lokas/>>
žiūrėta 2015-11-30
17. Gudavičiūtė Aušra *Herve Morin. Atminties metamorfozės. Prusto Hipokampas*
<<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2008-08-22-herve-morin-atminties-metamorfozes-prusto-hipokampas/9500>> žiūrėta 2015-11-23
18. Sprindytė Jūratė *Prustas* <<http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/1485>>
žiūrėta 2015-11-19
19. Straipsnis *Kaip veikia atmintis*
<<http://www.iliustruotasismokslas.lt/?PublicationId=87681C9E-F3F5-4AF7-ADAC-DE8335C068BD&SiteId=826D6683-9025-4946-A1A7-64ED6E2CB63A>> žiūrėta 2015-11-18
20. Straipsnis *Kas yra intelektas?*
<http://www.iliustruotasismokslas.lt/article/2011/8/3/kas_yra_intelektas>
žiūrėta 2015-11-18

PRIEDAI

Pav.1

Pav.3

Pav.2

Kadrai iš filmo *Prisiminimas* :

